

BIBLIOGRAFIA

Dąbrowska T.

1988 *Wczesne fazy kultury przeworskiej. Chronologia – zasięg – powiązania* [Zus.: Frühstufen der Przeworsk-Kultur. Chronologie-Gebiet-Verbindungen], Warszawa.1994 *Wpływy jastorfskie na kulturę przeworską w młodszym okresie przedrzymskim* [Zus.: Jastorf-Einflüsse auf die Przeworsk-Kultur in der jüngeren vorrömischen Eisenzeit], „Kultura Przeworska” t. I, s. 71–87.

Jążdżewski K.

1948 *Kujawskie przyczynki do zagadnienia tubylczości Słowian na ziemiach polskich*, „Wiadomości Archeologiczne” t. 16, s. 106–162.

Woźniak Z.

1977 *Kulturelle Beziehungen zwischen den Gebieten Polens und der DDR während der Latène- und der frühen römischen Kaiserzeit*, „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege” Bd. 22, s. 269–287.*Henryk Machajewski*Instytut Prahistorii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
ul. Św. Marcin 78, 61–809 Poznań, Poland

MIĘDZYKRAJOWE SYMPOZJUM

„PÓLNO-CNO-WSCHODNIE POGRANICZE PUCHARÓW DZWONOWATYCH”

Poznań, 26–29 maja 2002 r.

Przełom epok neolitu i brązu w Europie jest naznaczony fenomenem kulturowym zwanym od charakterystycznej formy naczyń: Pucharami Dzwonowatymi (kulturą pucharów dzwonowatych). Rozwija się on od ok. 2800 r. p.n.e. praktycznie w całej zachodniej i centralnej Europie i obok bogato zdobionych pucharów dzwonowatych charakteryzuje się zróżnicowanym zestawem przedmiotów, takich jak: sztylety miedziane i krzemienne, ozdoby ze złotej blachy, zestawy łucznicze (krzemienne grociki strzał, kamienne płytki ochronne na przedramię) czy aplikacje stroju w postaci guzków z v-kształtnym otworem, wykonywane między innymi z bursztynu.

Zjawisko Pucharów Dzwonowatych ma kluczowe znaczenie dla wyjaśnienia procesu wdrażania społeczeństw naszego kontynentu w kulturę pierwszego metalu, a mianowicie w kulturę brązu. Jest ono jednocześnie zagadnieniem najbardziej dyskutowanym wśród archeologów. O stopniu kontrowersji z nim związanych świadczy chociażby problem nomenklatury: czy jest to kultura pucharów dzwonowatych (jej podmiot wojowniczy i rozwinięty cywilizacyjnie lud przemieszczający się po Europie), czy też Puchary Dzwonowate (zjawisko natury społeczno-religijnej); pojawiające się wśród mieszkańców różnych regionów i przekształcające ich kulturę w stronę społeczeństw bardziej ustratyfikowanych)?

Rozwojowi tak zarysowanej dyskusji służyło sympozjum pt. „Północno-wschodnie pogranicze Pucharów Dzwonowatych”, które odbyło się w dniach 26–29 maja 2002 r. w Poznaniu pod patronatem Przewodniczącego Rady Miasta Poznania – dr. Dariusza Lipińskiego, JM Rektora UAM – prof. dr. hab. Stefana Jurgi, Dyrektora Muzeum Archeologicznego w Poznaniu – prof. dr. hab. Lecha Krzyżaniaka, Dyrektora Instytutu Prahistorii UAM – prof. dr. hab. Hanny Kócki-Krenz i Kierownika Zakładu Prahistorii Polski IP UAM – prof. dr. hab. Aleksandra Kośko. Głównym organizatorem sympozjum był Instytut Prahistorii UAM. Ponadto współorganizatorami były następujące instytucje: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, Instytut Wschodni UAM, Poznańskie Towarzystwo Prehistoryczne i Fundacja UAM. Komitet Organizacyjny składał się z następujących osób: dr Jacek Kabaciński (PTP), mgr Andrzej Krzyszowski (MAP), dr Przemysław Makarowicz (IP UAM), mgr Patrycja Siłska (MAP), dr hab. Marzena Szmyt (IW UAM), na czele z Przewodniczącym – autorem niniejszej informacji.

Uczestnicy sympozjum (fot. P. Silska)

Sympozjum w Poznaniu wpisuje się w cykl spotkań towarzystwa „Archeologie et Gobelets”, z siedzibą w Genewie, które skupia około 100 archeologów z kilkunastu krajów Europy zajmujących się Pucharami Dzwonowatymi i od 1996 r. organizuje coroczne spotkania swoich członków, każdorazowo w innym kraju Europy. I tak – po Francji, Niemczech, Włoszech, Portugalii, Wielkiej Brytanii i Szwajcarii – w 2002 r. przyszedł czas na Polskę, a konkretnie na Poznań.

W sympozjum brało udział około 70 archeologów z: Austrii, Belgii, Białorusi, Czech, Danii, Francji, Łotwy, Niemiec, Polski, Rosji, Słowacji, Szwajcarii, Węgier, Wielkiej Brytanii i Włoch. Wygłoszono 31 referatów, z których zdecydowana większość przedstawiona została przez archeologów z zagranicy. Tylko 3 referaty przygotowali badacze polscy. Oficjalnymi językami obrad były: angielski, francuski i niemiecki.

Prace sympozjum toczyły się w ramach dwóch sesji. Pierwsza, obejmująca większość referatów (20), dotyczyła charakteru kulturowego północno-wschodniego pogranicza Pucharów Dzwonowatych, pojmowanego w bardzo szerokich ramach: od obszarów nizinnych Niemiec i Jutlandii, poprzez Polskę, Czechy i Słowację, aż po Węgry. Druga sesja (11 referatów) dotyczyła aktualnych problemów badawczych związanych z Pucharami Dzwonowatymi w ramach całej ich ekumeny lub też w regionach spoza strefy północno-wschodniej.

Obrady rozpoczął referat prof. Johannes Müllera z Bambergu pt. „Kontynuatywność i dyskontynuacja w schyłkowym neolicie Europy Centralnej”, który ukazał szeroki kontekst kulturowy występowania Pucharów Dzwonowatych w badanej części Europy. Podobnie „wprowadzający” charakter, choć dotyczący zagadnień z nieco węższego zakresu, miał referat dr. Marca Vander Lindena z Brukseli pt. „Świat współzawodniczący. Kwestia wzajemnych zależności obrządków pogrzebowych kultury ceramiki sznurowej i Pucharów Dzwonowatych”. Pierwszy referat o zasięgu regionalnym dotyczył Jutlandii i został zaprezentowany przez dr. Davida Liversage z Kopenhagi („Ceramika Pucharów Dzwonowatych na Jutlandii – typologia i chronologia”). Autor pokazał wewnętrzną dynamikę tamtejszych Pucharów Dzwonowatych, opartą na długich seriach materiałów ceramicznych z osad. Następnie przyszedł czas na serię referatów dotyczących północnych Niemiec. Najpierw mgr Kathrin Mertens z Kilonii przedstawiła referat „Wpływy kultury pucharów dzwonowatych w Niemczech północnych”, skupiając się w nim na przedstawieniu stanu i charakteru źródeł. Natomiast dr Knut Rassmann z Frankfurtu nad Menem podjął problematykę miejsca oddziaływań pucharów dzwonowatych w procesie przemian kulturowym toczących się w Niemczech północno-wschodnich („Oddziaływanie Pucharów Dzwonowatych i regionalne zróżnicowanie w Niemczech północno-wschodnich w neolicie schyłkowym”). Bardzo interesujący był dwugłos na temat roli Pucharów Dzwonowatych w regionie środkowej Łaby-Solawy, na który składała się prezentacja mgr. Andreasa Hille z Halle („Kultura pucharów dzwonowatych w Niemczech Środkowych”) i dr. Alexandra von Burga z Neuchâtel w Szwajcarii („Kultura pucharów dzwonowatych w regionie

środkowej Łaby i Solawy: tendencje rozwojowe i zróżnicowanie taksonomiczne”). Pierwszy z referentów przedstawił aktualny stan badań, kładąc nacisk na nowe, nieznanne jeszcze źródła, podczas gdy A. von Burg zarezentował obraz typologiczno-analityczny „środkowoniemieckich” Pucharów Dzwonowatych. Wypowiedzi te uzupełniały się więc wzajemnie.

Referatem „Północno-wschodni zasięg oddziaływań idei pucharów dzwonowatych” autorstwa dr. Mikołaja Krywalcewicza z Mińska na Białorusi i piszącego te słowa, uwaga uczestników sympozjum przeniesiona została na obszary zlewni południowo-wschodniego Bałtyku. Problematyka ta kontynuowana była w trzech następnych wystąpieniach: dr. Przemysław Makarowicz z Poznania („Puchary Dzwonowate w basenach Odry i Wisły”), mgr. Jarosława Sobieraja z Olsztyna („Przyjęcie niektórych wzorców kultury pucharów dzwonowatych przez społeczności z ceramiką sznurową nad Bałtykiem południowo-wschodnim”) i dr. Ilze Loze z Rygi („Kultura Lubana-Šagara jako wschodni fenomen eneolitu środkowoeuropejskiego”).

Referat dr. Janusza Budziszewskiego z Warszawy i dr. Piotra Włodarczaka z Krakowa („Kultura pucharów dzwonowatych w Małopolsce”) otwierał cykl wystąpień dotyczących południowego odcinka badanego pogranicza. Poznańska konferencja ujawniła bowiem wyraźną odrębność genetyczną Pucharów Dzwonowatych „niżowych” (Niż Polski i Niemiecki z Jutlandią; związki z terenami u ujścia Renu i Wyspami Brytyjskimi) i „wyżynnych” (południowa Polska, Czechy, Morawy, Słowacja, Węgry; powiązania z obszarami nad górnym Renem). W ramach zmiankowanego cyklu umieścić można wystąpienia mgr. Magdaleny Krutovej z Pragi („Zwyczaje grzebalne Pucharów Dzwonowatych i kultury unietyckiej. Kontynuacja i zmiana w praktykach funeralnych w początkach epoki brązu”), doc. Lubomira Šebeli, prof. Petra Škradla, prof. Antonina Prichystala (wszyscy z Brna) i dr. Jerzego Kopacza z Krakowa („Przyczynki do badań nad wytwórczością krzemieniarską morawskiej kultury pucharów dzwonowatych”), osobny referat doc. Lubomira Šebeli z Brna („Z badań nad krzemieniami sztyletami segmentowanymi na Morawach”), dr. Petra Dvoraka z Brneclava w Czechach, dr. Jaroslava Peški z Ołomuńca i mgr. Jana Turka z Pilzna („Archeologia pucharowych osiedli w Czechach, na Morawach i regionach sąsiednich”), doc. Jozefa Batory, dr. Klary Markovej i prof. Jozefa Vladara, wszyscy z Nitry na Słowacji („Kultura pucharów dzwonowatych w kontekście rozwoju kulturowego i historycznego południowo-zachodniej Słowacji”), dr. Anny Endrodi z Budapesztu („Aktualny stan badań nad kulturą pucharów dzwonowatych na Węgrzech (charakter struktur osadniczych)”) i dr. Ferenc Gyulai z Budapesztu („Pozostałości archeobotaniczne a środowisko grupy Csepel Pucharów Dzwonowatych”). Na zakończenie pierwszej sesji mgr. Kathrin Mertens z Kilonii przedstawiła monografię osady kultury pucharów dzwonowatych z Hamburga-Boberg – obiektu kluczowego dla interesującej nas problematyki w północnych Niemczech.

Sesja o pograniczu północno-wschodnim Pucharów Dzwonowatych zakończona została dyskusją generalną. Obok faktu podziału północno-wschodniego pogranicza PDZ na część niżową (północną) i wyżynną (południową), w dyskusji podkreślono znaczenie obserwacji o nadspodziewanie dalekiej pod względem geograficznym penetracji idei PDZ w strefie leśnej Europy Wschodniej (aż po górne dorzecze Dżwiny). Badacze z zachodniej Europy (Wielka Brytania, Francja) podkreślali ważność wygłoszonych referatów dla ich własnej wiedzy o pradziejach Europy Środkowej. Sesja spełniła więc swoje zadanie jako forum wymiany informacji między badaczami Pucharów Dzwonowatych z całej Europy.

Drugą sesję, dotyczącą aktualnych problemów badań nad Pucharami Dzwonowatymi poza strefą ich północno-wschodniego pogranicza, rozpoczęła grupa referatów dotycząca tzw. ceramiki komplementarnej (znanej dotychczas pod niemieckim terminem *Begleitkeramik*). Były to referaty: prof. Christiana Strahma z Freiburga: „Fenomen Pucharów Dzwonowatych a kultura pucharów dzwonowatych: kompleks pucharów dzwonowatych widziany od strony ceramiki komplementarnej”, dr. Marie Besse z Genewy („Bezzdobna ceramika Pucharów Dzwonowatych w Europie kontynentalnej: stan badań”) i dr. Valentiny Leonini ze Sieny („Ceramika domowa Pucharów Dzwonowatych we Włoszech centralnych i północnych”). Problem ten, od wielu już lat obecny w dyskusjach o Pucharach Dzwonowatych, jak się wydaje, zmierza do rozwiązania, co w dużym stopniu dokonało się w trakcie spotkania poznańskiego. Stara hipoteza (*Begleitkeramik* to ceramika codziennego użytku) została zastąpiona przez pogląd, iż mamy tu do czynienia z ceramiką współwystępującą z PDZ o regionalnej genezie. Można więc w uproszczeniu powiedzieć, że w całym zestawie stosowanej przez daną wspólnotę zastawy ceramicznej jest część o „ponadregionalnym” charakterze (puchary dzwonowate) i część „regionalna” (ceramika komplementarna). Następnie dr. Marc Vander Linden z Brukseli przedstawił własną hipotezę wyjaśnienia Pucharów Dzwonowatych w referacie pt. „Polityczna sieć powiązań kulturowych, koherentne społeczności: nowa hipoteza historyczna dla wyjaśnienia fenomenu Pucharów Dzwonowatych”. Autor widzi PDZ jako kilka wzajemnie ze sobą powiązanych, ale odrębnych geograficznie sieci kontaktów międzyregionalnych, co wcale nie

musi implikować tworzenia się społecznych układów hierarchicznych. Dwa referaty dotyczyły Pucharów Dzwonowatych na Wyspach Brytyjskich. W pierwszym, pt. „Puchary i kultura pucharowa”, prof. Humphrey Case z Oxfordu przedstawił szeroki, europejski kontekst pucharów „brytyjskich”, podczas gdy dr Alex Gibson z Bradford w wystąpieniu o metaforycznym tytule: „Pochówki i puchary: patrząc pod nawierzchniowy kolor brytyjskiego późnego neolitu” ukazał, jak jednostronny jest nasz dotychczasowy obraz Pucharów Dzwonowatych w Wielkiej Brytanii. Ówczesny obrządek pogrzebowy był bowiem niezmiernie zróżnicowany, a konkretne pochówki były efektem skomplikowanego ciągu zabiegów rytualnych. Dr Laura Salanova z Paryża w referacie pt. „Granice w ramach zachodniej części Pucharów Dzwonowatych”, na przykładzie północnej Francji i południowej Portugalii pokazała podobieństwa i różnice w procesie rozprzestrzeniania się w tamtych rejonach badanego fenomenu. Z kolei Olivier Lemerrier z Aix-en-Provence ukazał w swoim wystąpieniu („Historyczny model powstania i rozwoju kultury pucharów dzwonowatych we Francji śródziemnomorskiej”) oryginalną i niezwykle inspirującą własną koncepcję rozwoju Pucharów Dzwonowatych w południowej Francji. Schyłek tego ugrupowania był z kolei tematem referatu prof. Lucii Sarti ze Sieny („Epipuchary w centralnych Włoszech: stratygrafia, datowania radiowęglowe, produkcja krzemieniowa i ceramiczna”). Dr Robin Furestier z Aix-en-Provence skupił się na problematyce krzemieniarskiej („Krzemieniarstwo Pucharów Dzwonowatych: raj na nowo odkryty?”). Ostatni referat wygłosił dr Alexander von Burg z Neuchâtel („Cortailod/Sur Les Rochettes-Est, wieś kultury pucharów dzwonowatych na wyżynie Bevaix (Kanton Neuchâtel, Szwajcaria”).

Symposium zakończyła generalna dyskusja, podsumowana przez prof. Humphreya Casa z Oxfordu. Pod względem merytorycznym podkreślone zostały dwa osiągnięcia związane z drugą sesją. Pierwszym jest wspomniane już pełniejsze sprecyzowanie znaczenia kulturowego w Pucharach Dzwonowatych ceramiki kompletnej. Drugie dotyczyło krzemieniarstwa. Uczestnicy sympozjum doszli do wspólnego wniosku, na podstawie informacji z różnych regionów „pucharowej” ekumeny, że podobnie jak w ceramice, dwupoziomowy układ istniał też w wytwórczości narzędzi krzemienianych. Można bowiem wyodrębnić określoną grupę wytworów: przede wszystkim duże narzędzia o powierzchniowym retuszu (np. szylety) i grociki sercowate, które wykazują wiele podobieństw ponadregionalnych. Jest też druga grupa wytworów, zapewne związanych z codzienną działalnością, która z kolei wykazuje wyraźnie regionalny charakter.

Podsumowujący sympozjum prof. H. Case, a także i inni uczestnicy mówili o bardzo dobrej organizacji konferencji, podkreślali zarówno bezkolizyjny przebieg obrad obu sesji, jak i dbałość organizatorów o warunki zamieszkania wszystkich uczestników spotkania.

W trakcie sympozjum odbyło się także doroczne posiedzenie stowarzyszenia „Archeologie et Gobelets”, na którym zarysowano plany działań na najbliższe lata. Przyszłoroczne spotkanie stowarzyszenia odbędzie się w Czechach.

Ważnym punktem poznańskiego sympozjum było zwiedzanie Poznańskiego Laboratorium Radiowęglowego, jedyne go ośrodka badawczego w Europie Środkowowschodniej wykonującego analizy metodą akceleratorową, pozwalającą na oznaczenie wieku bardzo małych próbek materiału zabytkowego. Wizyta była połączona z pokazem komputerowym możliwości, jakie daje badaczom przedziejów nasze laboratorium. Wielu uczestników wyraziło chęć datowania własnych znalezisk w Poznaniu.

Uczestnicy sympozjum mieli też możliwość zwiedzenia wystaw w Muzeum Archeologicznym (zarówno stałej ekspozycji dotyczącej przedziejów regionu, jak i zbiorów ze starożytnego Egiptu) oraz odbyli spacer po Starym Mieście.

Sympozjum poznańskie było pierwszym w dziejach archeologii polskiej spotkaniem badaczy fenomenu Pucharów Dzwonowatych z całej niemal Europy. Można powiedzieć więcej: było też największym w naszym kraju (szczególnie biorąc pod uwagę liczbę uczestników z zagranicy) spotkaniem badaczy zajmujących się przełomem epok neolitu i brązu. Jego znaczenie merytoryczne w opinii uczestników już dziś uznane zostało za bardzo duże, choć w pełni będzie ono widoczne po publikacji materiałów konferencyjnych (zamiarem organizatorów jest publikacja wszystkich referatów); mamy nadzieję, że stanie się to w trakcie 2003 r.

Na zakończenie chciałem wyrazić głęboką wdzięczność wszystkim Instytucjom i Ludziom, którzy w tak licznej grupie przyczynili się do tego, że sympozjum w ogóle doszło do skutku. Trudności w jego organizacji, spotęgowane zwłaszcza ogólną mizerią finansową bieżącego roku, mogły być pokonane tylko dzięki Nim.

Janusz Czebreszuk

Instytut Prahistorii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
ul. Św. Marcin, 61–809 Poznań, Poland